

TÜRKÇENİN GÜNCEL SÖZ VARLIĞI

Ertuğrul YAMAN*

Öz: Dillerin söz varlığının tespiti, özellikle dil çalışmaları açısından oldukça önemli çalışmalardır. Son dönemlerde de Türk dili alanında yapılan çalışmalarda mutlaka söz varlığı ile ilgili tespitler yapılmaktadır. Ancak; söz varlığı ile söylenmek istenen köken ve yapı bakımından tümüyle Türkçeye ait olan sözler mi esas alınmalıdır? Sorusu üzerinde mutlaka durulmalıdır. Bu çalışmada ele alınan bilgi ve örneklerden de anlaşılacağı üzere, Türkçe; hem tarihi derinliği açısından hem de güncel söz varlığı bakımından büyük bir üstünlüğe sahiptir. Türkçe, söz varlığı açısından son derece zengin ve yenileşmeye çok açık bir dildir.

Bu çalışmada da bu soru temel amaç olarak ele alınacak, söz varlığı ile ilgili yapılan çalışmalarda işlenen konular üzerinde durulacak, söz varlığının olması gerektiği düşünülen ölçütleri hakkında görüşler ortaya konulacaktır.

Makalenin sonuç kısmında ise, elde edilen veriler ışığında Türkçenin güncel söz varlığı hakkında açıklamalar yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkçe, söz varlığı, türkiye türkçesi

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı.

CURRENT VOCABULARY OF TURKISH

Ertuğrul YAMAN*

Abstract

Identify the vocabulary of the language are very important work, especially in terms of language studies. In recent years, studies in the field are conducted in the Turkish language necessarily related vocabulary. However; to say the vocabulary required in terms of structure and origin should be fully taken into account which belongs to Turkish is it the lyrics? that it must be focused on the question. As can be seen from this study that dealt with information and examples, Turkish; both in terms of historical depth and has a big advantage in terms of the current vocabulary. Turkish, to be extremely rich in terms of vocabulary and innovation is a very clear language.

In this study, the main purpose of these questions will be discussed will focus on the topics covered in the studies related to the vocabulary, ideas will be told about the criteria that should be considered the vocabulary.

At the conclusion of the article, the description will be made about the current vocabulary of Turkish as a result of the data obtained.

Key words: Turkish, vocabulary, turkish of turkey

Diller üzerinde araştırmalar yapılırken kullanılan ölçütlerden birisi de o dilin söz varlığının belirlenmesidir. Türkçe ile ilgili bir çalışma yapıldığında da doğal olarak söz varlığı önemli bir çalışma alanı kabul edilmelidir. Ancak; söz varlığı ile kastedilen köken ve yapı bakımından tümüyle Türkçeye ait olan sözler mi esas alınmalıdır? Yoksa, Türkçeye mal olmuş, halkın anladığı her türlü söz ve yapı bu kapsama dâhil midir? Bizim bakış açımıza göre, Türkçenin söz varlığı kökenine bakılmaksızın Türkçe konuşanların anladıkları bütün söz ve yapılar bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Herhangi bir dilin söz varlığını belirleyebilmek için, birtakım ölçü ve ölçütlerin kullanılması gerekir. Bu ölçütler ise, nesnel ve mantıklı olmalı; uluslararası bir niteliğe sahip bulunmalıdır. "Türkçenin söz varlığı zengin midir?" sorusuna, yukarıdaki çerçevede yaklaşacak olursak, daha sağlam bir sonuca ulaşabiliriz. Bu amaçla, dillerin zenginliğini veya fakirliğini gösteren ölçütleri "Türkçe"ye şu şekilde uygulayabiliriz:

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt University, Human and Social Sciences Faculty, Head of Turkish Language and Literature Department

Söz Varlığının Ölçütleri

1. Bir dilin zenginlik veya fakirliği söz konusu olduğunda, akla ilk olarak o dilin **söz varlığı** gelmektedir. Bu açıdan Türkiye Türkçesine bakıldığında, TDK'nin Türkçe Sözlük'ünde bugün için 120.000'den fazla madde başı kelimenin var olduğu görülmektedir (Türkçe Sözlük, 2011). Bu sayı, Türkçenin tarihsel söz varlığını ifade etmekten çok uzaktır. Çünkü, günümüzde Anadolu'da halk ağzında kullanılan veya Türkçenin eski dönemlerine ait eserlerde kalmış ve bir kısmı artık kullanımdan düşmüş yüz binlerce kelime vardır. Bunun yanı sıra, bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde Türkçe konuşan yaklaşık 250 milyon civarında bir Türk nüfusunun söz varlığı da dikkate alındığında kelime sayısının tahminî olarak 1 milyonun üzerine çıkabileceği söylenebilir.

2. Türkçenin söz varlığıyla ilgili ölçütlerden birisi de dildeki soyut kavramlardır. Türkçenin ilk yazılı belgeleri kabul edilen Göktürk Yazıtları (8.yy)'nda % 33 oranında soyut kelimelerin varlığı son derece dikkat çekicidir (Aksan, 2011: s.49). Günümüz Türkçesinde en ince ayrıntıları, duygu düşünce ve hayalleri ifade edebilen çok sayıda soyut kelime mevcuttur. Türkçenin soyut söz varlığı da bir hayli zengindir.

3. Herhangi bir dilin zengin ve özgün kabul edilmesinin bir ölçüsü de temel kavramların o dilin öz malı olmasıdır. Özellikle organ adları ve sayı sistemleri bu anlamda önem taşımaktadır. Türkçeye bu açıdan bakılırsa, bütün organ adlarının-birkaç alıntı söz dışında- ve temel sayı sisteminin Türkçe olduğu görülecektir: *el, kol, baş, göz, kulak; bir, beş, on, yüz bin...*

4. Türkçeyi özgün ve zengin kılan bir başka özelliği ise, hareketli hayat tarzlarına uygun olarak, tamamı Türkçe kökenli çok sayıda eyleme sahip olmasıdır: *gel-, git-, koş-, gül-, söyle-, al-, ver-...* Hemen hemen her hareketi, durumu ve olguyu ifade edecek zengin bir eylem bolluğu dikkat çekmektedir.

5. Bir başka zenginlik ölçüsü ise Türkçeye rahatlıkla çok sayıda yeni kelime kazandırma imkânının varlığıdır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede sabit köklere çok sayıda ekler getirerek yeni kelimeler elde edilebilir. Ayrıca, birleştirme; halk ağzından söz derleme ve eski eserleri tarayarak da çok sayıda kelime kazanılabilir.

6. Bir dilin zenginliği için, en geçerli ölçüt ise, hiç şüphesiz, anlatım yollarının kolay ve kıvrak olmasıdır. Türkçenin bünyesindeki eş ve yakın anlamlı sözler; deyim ve atasözleri, ikilemeler ile genel anlamda kalıp ifadelerin bolluğu, anlatmak istediğimizi kolayca anlatmamızı sağlamaktadır. Türkçe, en ince ayrıntıları dahi rahatça ifade edebilen, geniş anlatım imkânlarına sahip olan zengin bir dildir. Türkçe, anlatım yollarındaki kıvraklığı ve zenginliği ile diğer diller karşısında önemli bir üstünlüğe sahiptir.

Türkçenin Tarihsel Söz varlığı

Türk dilinin tarihi geçmişi, Çin kaynaklarındaki bilgiler ve dilin kendi tabii gelişim seyrinden yola çıkılarak rahatlıkla Milat'tan önceye kadar götürülebilmektedir (Aksan, 2011: s.14). Çin kaynaklarındaki Hun Türklerine ait kişi ve yer adları bunun

en güçlü delilidir. Diğer yandan 5. ve 6. Asırlara kadar indirilen Yenisey Mezar Taşları ve 8. Yüzyıldaki Göktürk (Orhun) bengtütaşlarında kullanılmış olan dil, oldukça gelişmiş ve sanatlı bir dildir (Aksan, 2011: s.49). Göktürklerden sonra tarih sahnesine çıkan Uygurlar, çoğunluk itibarıyla Budizm dinine mensup idiler. Maniheizm ve Nasranilik inançlarına sahip olanlar da bulunmaktaydı. Bu sebeple Uygur devri eserleri, çoğunlukla dini nitelikli eserlerdir. Bu sebeple pek çok dini ve felsefi kavram dile kazandırılmıştır. Yine o dönemde ortaya konulan eserlerin büyük bir kısmı Sanskritçe gibi komşu yabancı kullanımlar da görülmeye başlanır. Öte yandan Türkler, Uygurlar devrinde yerleşik hayata geçtikleri için toprağı işlemişler, dolayısıyla da yerleşik hayatla ilgili sözlere sahip olmuşlardır (Gülsevin, Ergüzel, Boz, Yaman, 2014).

Bilindiğı gibi, Karahanlılar devrinde Türklerin Müslüman olması, Türk dilinin tarihi gelişiminde son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Göktürk ve Uygur Türkçelerinin tabii bir devamı olan Karahanlı Türkçesi, bütün Türklerce 12. Yüzyılın sonuna kadar tek bir yazı dili olarak kullanılmıştır.

13. asırda Anadolu ve civarında ikinci bir yazı dilinin ortaya çıkmasıyla, bu yüzyıla kadar tek bir kol şeklinde devam edegelen Türk yazı dili, bu asırdan sonra iki büyük kol halinde 20. Yüzyılın başlarına kadar, adı geçen merkezlerden uzakta kalmış bazı küçük Türk boyları hariç, hemen hemen bütün Türkler tarafından kullanılmıştır.

Türkçenin gücü ve söz varlığı konusundaki bilinen ilk bilinçli çalışma, Kâşgarlı Mahmut'un meşhur sözlüğü **Divânü Lûgâtit-Türk**'tür. Kâşgarlı Mahmut, 11. yüzyılda yaşamış büyük bir Türk bilgesidir. Kâşgarlı Mahmut, Türklük biliminin kurucusu ve büyük bir Türkologdur. Bu eserde Türk dili ilk defa bilinçli bir şekilde ele alınmıştır. Divânü Lûgâti't-Türk, ilk bakışta bir sözlüğü andırmaktadır. Divân'da 7.500'den fazla kelime açıklanıp örneklendirilmiştir. Yalnızca bununla da yetinilmeyip her madde başıyla ilgili çok geniş bilgiler de sunulmuştur. Eserde çok miktarda sav (atasözü), konuşuk, şiir gibi halk edebiyatı malzemeleri yanında coğrafî, tarihî, mitolojik ve etnografik bilgiler de mevcuttur.

Türkçenin söz varlığı konusunda diğer önemli bir isim olan **Ali Şîr Nevâyî**, dilin millet hayatındaki rolünü çok iyi kavramış ve bu yönde eserler vermiş, ileri görüşlü bir düşünce adamıdır. Nevâyî, Türkçenin büyük bir dil olduğuna inanır. Türkçe şiir yazılamayacağına inanan bazı şairlerin eserlerini Farsça yazdıkları bir dönemde o, Türk diliyle de güzel eserler yazılabileceğini ispat etmiştir. Onun en büyük özelliğı, Türkistan Türkçesini eserleriyle kuvvetli bir edebî dil hâline getirmiş olmasıdır. Bu özellik, onun şuurlu bir Türkçe sevdalısı olduğunu gösterir. Türkçeye karşı duyduğu derin sevgi ve bu dille yazdığı eserlerinin uyandırdığı büyük akisler sebebiyle, Türkistan Türkçesi yüzyıllarca onun adıyla, "Nevâyî dili" diye anılmıştır.

Nevâyî, Türkçeyi faziletler ve yüceliklerle dolu hazineye, seyrine doyum olmayan bir gül bahçesine benzetir. Türkçenin güneşten daha parlak güllerini dermek ve emsalsiz hazinelerine sahip olmak için çok çalışmak gerektiğini söyler. Türkçenin devlet

◆ Ertuğrul Yaman

ve edebiyat dili olması hâlinde Türklerin de üstün bir millet olacağına inanır. Ali Şîr Nevâyî'nin bir başka önemli yönü ise, Türk şiirine şekil ve ifade bakımından birtakım yenilikler getirmiş olmasıdır. Bütün nazım şekillerinden eser veren Ali Şîr Nevâyî, her türlü söz ve anlatım sanatını eserlerinde kullanmıştır. Büyük Üstad'ın eserlerinde 26.000 farklı türde kelime kullandığı tespit edilmiştir.

Ali Şîr Nevâyî, Farsça gibi son derece güçlü bir edebiyat dilinin varlığına rağmen, Türkçe eserler yazmış ve bu dille üstün bir edebiyat oluşturulabileceğini de ispatlamıştır. Edebiyatımızda ilk Türkçe "Hamse"yi de yine o yazmıştır. Ali Şîr Nevâyî, ana dilini (Türkçeyi), yolu dikenler ve taşlarla dolu denizin dibindeki incilere benzetir (Barutçu, 1996).

Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzulî, Bakî vb. dil ve edebiyatımızın klasik şahsiyetlerinin eserleri de Türkçenin söz varlığına büyük katkılar sunmuşlardır. Türk dilinin birliği ve zenginleşmesi konusunda en şuurulu ve başarılı hareket, hiç şüphesiz, İsmail **Gaspıralı**'ya aittir. Gaspıralı, Türk dünyasının "dilde, işde, fikirde birlik" şiarıyla bütünleşebileceğini savunmuş ve bu yolda özellikle ortak dili ön planda tutmuştur. Yıllarca, büyük sıkıntılar içerisinde çıkardığı "Tercüman" gazetesıyla bu düşüncesini gerçekleştirmiştir. Gaspıralı İsmail'in bu düşünceleri, Türk dünyasının birleşmesi ve dil birliğinin sağlanması ve söz varlığının ortaklaşması yolunda çok büyük roller üstlenmiştir.¹ (Saray, 1993).

Osmanlı Türkçesi gibi ağır bir dönemden sonra, dilde millileşme ve sadeleşme ile Türkiye Türkçesinin temellerinin atılmasında Ömer Seyfeddin ve Ziya Gökalp'in önemli katkıları olmuştur. Ömer Seyfeddin ve arkadaşlarınca Selanik'te çıkarılmaya başlanan *Genç Kalemler* dergisinde ortaya konan *Yeni Lisan Hareketi* dilimizin söz varlığını genişletme açısından önemli kilometre taşlarından birisidir.² (Öksüz, 1995). Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları adlı eserindeki 11 maddelik ilkeler de bu açıdan önem taşımaktadır.³ (Gökalp, 1977).

Ayrıca, Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın seçkin şahsiyetlerinin Türkçenin söz varlığına katkıları her biri ayrı ayrı ele alınacak kadar değerli ve önemlidir.

Türkçenin Güncel Söz varlığı

Dünya dillerinin hemen hepsinde, yeni kelime elde etmek için değişik yollar kullanılmaktadır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin de kelime kazanmada, kendine has dört farklı yöntemi vardır. Bunlar, "türetme", "derleme", "tarama" ve "birleştirme" usulleridir. Bilindiği gibi, en çok kullanılan yol, kelime köklerinden çeşitli yapım ekleriyle yeni kelimeler türetmektir.

¹ Saray, Mehmet, *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İst. 1993.

² Öksüz, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK Yay. Ankara, 1995

³ Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Kadro Yay. İstanbul, 1977

1. Türetme Yöntemi

Bir başka zenginlik ölçüsü ise Türkçeye rahatlıkla çok sayıda yeni kelime kazandırma imkânının varlığıdır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede sabit köklere çok sayıda ekler getirerek yeni kelimeler elde edilebilir. Türkçenin eklerle işleyen bir sisteme dayalı olması, bu dilin bilgisayar dili olarak kullanılabilmesi için de büyük bir üstünlüktür. Aşağıda yalnızca “say-“ eylem kökünden türetilmiş yeni sözler bu konuda bize bir fikir verebilir: *saymak, sayma, sayış, sayı, sayılı, sayısız, sayım, sayımcı, sayımcılık, sayın, saygı, saygıdeğer, saygıdeğerlik, saygılı, saygıllık, saygısız, saygısızlık, saygın, saygınlık, sayan, sayaç, sayaçlık, saydam, saydamlık, saydamlaştırmak, saydamlaştırma, saydamlaştırış, sayman, saymanlık, saydırmak, saydırma, saydırış, saydırtmak, saydırma, saydırtış, sayışmak, sayışma, Sayıştay, sayılmak, sayılma, sayılış, sayıtlı, sayıltılı, sayıltısız, varsayım, varsayımli, varsayımsal, bilgisayar, sayısal, sayısalcı, sayısalcılık, sayıca, saygınca, saygılıca, saygısızca...*

2. Derleme Yöntemi

Türk Dil Kurumu, Türkçenin Anadolu sahasındaki söz varlığını belirlemek üzere, 1932-1960 yılları arasında yurdumuzun türlü bölgelerinde halk ağzındaki Türkçe ve Türkçeleşmiş sözleri derleme faaliyeti başlatmıştır. Bu yolla, Türkiye’de halk ağzında kullanılan ve yazı diline girmemiş veya yazıda pek az kullanılmış olan yüzbinlerce sözler 12 ciltlik **Derleme Sözlüğü** adı altında yayımlanmıştır.

3. Tarama Yöntemi

Yine Türk Dil Kurumu’nca XIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış eserlerden taranan ve bugün kullanımdan düşmüş ya da anlamı, yapısı değişik olarak kullanılan Türkçe sözler, tanıklarıyla birlikte **Tarama Sözlüğü** adı altında yayımlanmıştır. 1935’ten 1977’ye kadar 42 yıl süren bu tarama çalışmaları sayesinde yine yüzbinlerce kelimenin yer aldığı 8 ciltlik bir eser ortaya çıkmıştır (Tarama Sözlüğü, 1942).

4. Birleştirme Yöntemi

Türkçenin söz varlığını genişletmenin yollarından birisi de birleştirme yöntemidir. Eskiden beri kullanılagelen bu yöntemle de çok sayıda yeni sözcük ve yapı oluşturmak mümkündür: *denizaltı, bilgisayar, ilkokul, dilbilimi, olağanüstü...*

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıdan beri verdiğimiz bilgi ve örneklerden de anlaşılacağı üzere, Türkçe; hem tarihi derinliği açısından hem de güncel söz varlığı bakımından büyük bir üstünlüğe sahiptir. Türkçe, söz varlığı açısından son derece zengin ve yenileşmeye çok açık bir dildir. **Türkçe, Dünya’nın en zengin, en işlek ve en estetik dillerinden birisidir. Bu noktada en temel ihtiyacımız, dilimiz konusunda farkındalık oluşturmak ve bilinç kazandırmaktır.** Kaldı ki bu yazıda, yalnızca, Türk dilinin bir lehçesi olan Türkiye Türkçesi üzerinde durulmuştur. Oysa, Türkçenin söz varlığı, yapısı ve söz dizimi ko-

◆ Ertuğrul Yaman

nusunda yapılan çalışmaların formal edebî ağızlardan kurtarılarak Türk dil ve lehçelerinin geniş kapsamlı zemininde yapılması her açıdan yararlı sonuçlar verecektir.

Her biri bir yanda kalmış olan Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek, Kazak, Kırgız, Uygur, Karakalpak, Yakut, Tuva, Altay, Kafkas, Tatar, Başkurt, Karaçay, Malkar, Gagavuz, Çuvaş lehçeleri, ulu Türk dili çınarının dallarıdır.⁴ Türk dilinin gerçek söz varlığını belirlemek için yukarıdaki Türk yazı dillerinin söz varlığını da incelemek ve bu büyük hazineye ulaşmak gerekir. **Türk dilinin gerçek hazinesindeki söz ve yapılar, rahatlıkla milyonlarla ifade edilebilir.**

Kaynakça

Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, 13. Basım, Ankara, 2011.

Barutçu, Sema, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, TDK Yay. Ankara, 1996

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Kadro Yay. İstanbul, 1977

Gülsevin, Gürer; Ergüzel, Mehdi; Boz, Erdoğan; Yaman, Ertuğrul, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Yargı Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2014.

Öksüz, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK Yay. Ankara, 1995

Saray, Mehmet, *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İst. 1993.

Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 1942.

Türkçe Sözlük, TDK, 11. Baskı, Ankara, 2011.

⁴ Yaman, Ertuğrul, "Bir Ulu Çınarın Dalları Türk Dili ve Lehçeleri", *Türk Kültürü*, S. 378, Ekim, 1994.